

O‘ZBEK MUMTOZ MUSIQASINI TASHKIL ETUVCHI AYTIM-ASHULA JANRLARI.

Buxoro davlat universiteti Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası 12-1vokal 21
guruh talabasi

Saidahmadov Shaxzod Jo'shqinovich

San'atshunoslik va pedagogika kafedrası katta o'qituvchisi

Ramazonova O'g'iloy Xolmurodovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek mumtoz musiqasini tashkil etuvchi aytim-ashula janrlar tarkibiga kiruvchi mumtoz ashula va mumtoz yallalarning shakl va ijro uslublari haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: mumtoz musiq, aytim-ashula, kuy-ohang,

O'zbek mumtoz musiqasini tashkil etuvchi aytim-ashula janrlar tarkibiga mumtoz ashula va mumtoz yallalar kiradi. Har biri o'ziga xos mavqei, mazmuni, kuy-ohang tizimi, shakli va ijro uslublari bilan ajralib turadi.

Mumtoz ashula – lirik xarakteridagi rivojlangan kuy va shakliga ega bo'lgan yirik aytim-ashula yo'li. Ashula mumtoz musiqaning yetakchi janrlaridan bo'lib, o'zining kuy rivoji, vazmin lirik yoki og'ir xakteri, hayajonli va dardli mazmuni, diapazon kengligi, usul-ritmining sezilarli darajada murakkabligi va ijro uslubi mukammalligi bilan ajralib turadi. Sharq mumtoz (Lutfiy, Fizuliy, Alisher Navoiy, Jomiy, Haziniy, Mashrab, Muqimiy, Furqat, Ogahiy, Munis va b.) va o'zbek (Chustiy, Sobir Abdulla, Po'lat Mo'min, Erkin Vohidov, Kamtar, Normurod Narzullaev va b.) shoirlarning aruz vaznida yozilgan g'azal, ruboiy, muhammaslar ashula janrida keng qo'llanib kelingan. Falsafiy ma'noga ega bo'lgan, shuningdek, alam, ayriliq va hasratni ifodalovchi ishqiy-lirik va ayrim nasihatgo'y mazmun ko'proq ashula mavzusiga xosdir. Ashulada so'z va kuy uzviy bog'liqdir, bu holat asarning butun mazmunini, mohiyatini tashkil etadi. Chunki undagi umumiy mantiqiy bog'liqlik, vazn, qofiya, ohang, musiqiylik tinglovchiga zavq-shavq uyg'otadi, hayajonli kayfiyat paydo qiladi.

Ashula janr sifatida folklor va mumtoz musiq ijodiyoti keng tarqalgan, ammo she'r matnlari (folklor namunalarida xalq so'zlari), kuy rivoji va ijro uslublari bilan ajralib turadi, masalan, "Tanovar" – folklor yo'nalishida "Qora soch", "Sumbula", "Endi

sendek"; mumtoz ashula namunalari "Adolat tanovari", "Yovvoyi tanovar" va b. (bular bir ohang asosida shakllangan).

Mumtoz ashulalar musiqiy matnining rivojlanishi hamda kuy tuzilmalarining nisbatan davomliroqligi va kengroq diapazonligi, baland avji mavjudligi bilan xalq ashulalaridan sezilarli darajada farqlanadi. Ularning rivojlanish jarayoni daromaddan boshlanib tobora avjlangan holda rivojlanadi. Shu tufayli ashula shaklidagi asar mumtoz va bastakorlik ijodiyotlarida keng o'rin olgan, uning lokal variantlari mavjud, jumladan, Buxoroda xalq ashula va muhammas, Xorazmda suvora va naqsh, Farg'ona vodiysida ashula yo'llari, katta ashula, yovvoyi ashula deb yuritiladi. Diniy va pand-nasihati mavzudagi (Mashrab, Ahmad Yassaviy, Ogahiy, Haziniy, Furqat, Huvaydo, Maxtumquli) mumtoz ashula yo'llari – munojot, na't, kalandar, xonakoi, hamd, manzuma deb yuritiladi. Bunday ashulalar shaklan va mazmunan yanada murakkabroq va mukammalroq bo'lib, mumtoz musiqamizning salmoqli qismini tashkil etadi.

O'zbek bastakorlari ham mumtoz ashula janri asosida asarlar yaratganlar. Bu ashulalar yakkanavoz ijrosida, cholg'u ansambli jo'rligida aytilib kelingan. "Tanovar", "Munojot", "Girya", "Adashkanman", "Yolg'iz", "Qomating", "Qurd", "Ol xabar" kabi mumtoz yo'lidagi ashulalar, "Kuygay" (Yu.Rajabiy), "Sensan sevarim" (O.Hotamov), "Naylayin" (J.Sultonov), "Ey, chehrasi tobonim" (F.Sodiqov), "Diyorimsan" (K.Jabborov), "Bir ishva bilan" (M.Murtazoev), "Guluzorim" va "Kurbon o'lam" (A.Abdurasulov), "Qachon bo'lgay" (M.Mirzaev) va b. Bastakorlarning ashulalari xonanda (professional va havaskor)lar repertuaridan mustahkam o'rin olgan. Yirik namoyandalar – K.Otaniyozov, J.Sultonov, M.Uzoqov, F.Mamadaliev, R.Mamadaliev, O.Xudoyshukurov, H.Boltaev, B.Dovidova, M.Tojiboev, M.Yo'lchieva va b.

O'zbek ijrochilik amaliyotida ashula turkumlari ham mavjud, jumladan, "Tanovar I–V", "Kalandar I–V", "Eshvoy-Eshvoy kurd-Eshvoy turkman", "Kalandari-Samandari", "Dilxiroj-Sinaxiroj" va b.

Yalla - keng tarqalgan ashula-raqssimon janr bo'lib ishqiy-lirik mazmuni bilan yakkanavoz (xonanda yoki yallachi) tomonidan cholg'u ansambli jo'rligida ijro etiladi. Mumtoz yallalar xalq yo'lidagi yallalarga nisbatan keng diapazonli rivojlangan kuyi, jozibali va o'ynoqi xarakteri bilan farq qiladi. Xalq yallalari tor diapazonli bo'lib, uning she'riy matnidagi har bir bandi (asosan xalq she'riyati qo'llangan) va raqs harakatlari yakkaxon yallachi, naqorati esa guruh tomonidan cholg'u jo'rligi (ko'proq doira yoki dutor)da aytilib kelingan. O'ynoqi xarakteridagi

kuy hammani raqsga chorlaydi (yalla xalq tilida – bu "o'ynab kuylash qo'shig'i" ma'nosini bildiradi), jumladan, "Yallama yorim", "Ho-ho yalla", "Qizgina" kabi xalq yallalari.

Mumtoz yallalar mumtoz she'riyat va ijrochilik madaniyati rivoji bilan chambarchas bog'liq holda taraqqiy topgan (o'zbek mumtoz va zamonaviy shoirlarning she'rlari so'z matni sifatida qo'llangan). Har bir yallada she'rlar soni kuy va hajmiga mutanosib bo'lib, asarning kuy tuzilishi, rivoji va shaklini ta'minlaydi. Kuylari jozibali xarakterida bo'lib, ularning rivojlanishi muayyan ohang, usluban ufar sifat ohanglar taqroriga asoslangan, o'ziga xos raqsbop o'lchovli ritm-usulida aytiladi. Yallada zuhur etilgan raqsbop holati musiqiy omillar vositasida yana ham yorqin tus olgan, uning jonli va raqsbop usuli o'ziga xoslikni ta'minlaydi. Yallalarning ta'sirchanligi – hamma vositalarni bir-biri bilan chambarchas holda mahorat va xushkayfiyat bilan ijro etilishidadur. Mumtoz yallalar yakkanavoz tarzida cholg'u ansambli jo'rligida aytilgan; mumtoz va bastakorlik ijodiyotida keng o'rin olgan. O'zbek ijrochilik san'atida Ma'murjon Uzoqov, Tavakkal Qodirov kabi xonandalar repertuarlarida yallalar salmoqli o'rin olib, keng omma orasida targ'ib etilgan, jumladan, "Qalam qoshliging" (yoki "Jonon bo'laman"), "Mustahzod" (M.Harratov ijodi), "Dog'man", "Surating", "Parvo etib ket", "Yakka bu Farg'onada", "Ko'zlaring" (M.Mirzaev ijodi) va b. Namanganda yalla turkum (Katta yalla va kichik yalla)lari mavjud bo'lib, yallachi ayollar tomonidan doira jo'rligida to'y marosimlari va bazmlarda ijro etilgan. Ijrochilik amaliyotida ashula va yalla turkumlari ham mavjud, jumladan, "Yor istab" va "Mustahzod", "Farg'ona ruboyisi" va b. Hozirgi kunda yallalar estrada yo'nalishida ham ijro etilmoqda. Hamma xonandalar reperturadan mumtoz ashula va mumtoz yalla keng o'rin olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Holmurodovna R. U. I., Oqila S. Makom art is a priority in the musical culture of Uzbekistan //Проблемы педагогики. – 2020. – №. 2 (47). – С. 87-88.
2. Kholmuradovna R. U., Obidovna R. M. Social norms, sanctions and personality //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-2 (99). – С. 115-118.
3. Рамазонова У. Х., Сайфуллаева О. М. Развитие чувства ритма у детей //Проблемы науки. – 2021. – №. 1 (60). – С. 49-51.
4. Ramazonova U. X., Esanova M. J. An'anaviy xonandalik rivojida maqomlarning o'rni //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 496-501.

5. Ramazanova O. K., qizi Mustaqimova G. G. Formation and Development of National Musical Traditions //european journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 336-339.
6. Рамазонова Ў. Х. ТАЛАБАЛАРДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТУШУНЧАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ, ГУРУҲ БИЛАН ИШЛАШ ВА УНИ БОШҚАРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ.
7. Kholmurodovna U. R. Formation of publicistic performing skills in singing. – 2021.
8. Рамазонова У. Х., Эсанова М. Ж. ПОДГОТОВКА МОЛОДЫХ ПЕВЦОВ К АНСАМБЛЕВОМУ ВЫСТУПЛЕНИЮ //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 2-1. – С. 88-91.
9. Ramazanova U. H., Muhamadova M. The spiritual impact of traditional sound exercises on the minds of students. – 2022.
10. Ramazanova O. K., Shukurov M. Historical development of status. – 2022.
11. Kholmurodovna R. O., Abdulatif T. Note Reading Exercises in Primary Classes in Music Schools //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2024. – Т. 4. – №. 5. – С. 231-233.
12. Kholmurodovna, R. O., & Ilkhomovich, T. R. (2024). A Look at Some of the Problems of Teaching Solfeggio in Children's Music and Art Schools. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4(5), 228-230.
13. Jamilovna E. M. Musiqa o'qituvchisini zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga tayyorlash //INTERNATIONAL CONFERENCE ON ADVANCE SCIENCE AND TECHNOLOGY. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 160-164.
14. Kholmurodovna, Ramazonova Ogiloy, and Torayev Ruslan Ilkhomovich. "A Look at Some of the Problems of Teaching Solfeggio in Children's Music and Art Schools." *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION* 4.5 (2024): 228-230.
15. Jamilovna E. M. Musiqa o'qituvchisini zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga tayyorlash //INTERNATIONAL CONFERENCE ON ADVANCE SCIENCE AND TECHNOLOGY. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 160-164.
16. Kholmurodovna R. O., Abdulatif T. Note Reading Exercises in Primary Classes in Music Schools //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2024. – Т. 4. – №. 5. – С. 231-233.
17. Kholmurodovna, Ramazonova Ogiloy, and Torayev Ruslan Ilkhomovich. "A Look at Some of the Problems of Teaching Solfeggio in Children's Music and Art

Schools." *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION* 4.5 (2024): 228-230.

18.Saidaxmedov S. et al. XORAZM MAQOMLARINING TALABALARGA O'RGATISH USULLARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – С. 324-326.

19.Ramazanova U. H., Muhamadova M. The spiritual impact of traditional sound exercises on the minds of students. – 2022.

20.Ramazanova O. K., qizi Mustaqimova G. G. Formation and Development of National Musical Traditions //european journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 336-339.

21.Рамазонова У. Х. Эсанова Махлиё Жамиловна Подготовка Молодых Певцов К Ансамблевому Выступлению. – 2021.

22.Рамазонова Ў. Х. Талабаларда маънавий-ахлоқий тушунчаларни шакллантириш, гуруҳ билан ишлаш ва уни бошқариш тамойиллари //Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 586-590.

23.Ramazonova U. X., Esanova M. J. An'anaviy xonandalik rivojida maqomlarning o'rni //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 496-501.

24.Olimov S. S., Mamurova D. I. Directions For Improving Teaching Methods //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – С. 9671–9678-9671–9678.

25.Aminov, A. S., Mamurova, D. I., & Shukurov, A. R. (2021, February). Additional and didactic game technologies on the topic of local appearance. In *E-Conference globe* (pp. 34-37).

26.Olimov S. S., Mamurova D. I. Information Technology in Education //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 17-22.